

УДК: 338.43

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИСОСІЯННЯ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Р.В.МОРОЗОВ – к. е. н., доцент, Херсонський ДАУ

Основа аграрного сектора економіки України – зернове господарство. Зерно є і буде в майбутньому головним джерелом грошових надходжень в Україну, фінансовим фундаментом аграрних підприємств, від якого залежить розвиток усього сільського господарства та соціальної сфери села. Річна потреба в зерні на харчування в розрахунку на душу населення становить 148 кг, а з урахуванням втрат – 157-161 кг. При цьому на рис припадає 4,1%. Площа посіву рису на земній кулі перевищує 140 млн. га. Рис вирощують практично на кожному континенті. В числі найбільших виробників зерна рису: у Північній Америці – США; у Південній Америці – Аргентина; в Азії – Китай, Індія, Японія; у Європі – Італія, Іспанія, Франція. У світі чітко визначились традиційні зони вирощування основних зернових культур. Понад 90% рису виробляють країни Азії, в першу чергу Китай, Індія, Японія [7].

В окремо взятих країнах структура виробництва зерна відрізняється від середньосвітового рівня і питома вага різних зернових культур різко коливається. Рису належить найвагоміша частка у структурі посівів багатьох держав Азії. В Україні у 2000 р. питома вага пшениці у загальному зборі зерна дорівнювала 41,7 %, кукурудзи – 15,7 %, рису – 0,37 %.

Вирощують рис понад 60 країн світу, і використовує його для харчування більша частина населення земної кулі [9]. Науково обґрунтована норма споживання рису (у борошні і крупі) на душу населення становить 3,8 кг, коефіцієнт виходу борошна і крупи з зерна дорівнює 65%. Підвищений попит на рис на світовому ринку сприяє нарощуванню його виробництва. Виробництво зерна рису у світі має сталу тенденцію до зростання.

Виробництво рису в Україні почалося у 1931 р. на заплавах Південного Бугу, Дніпра, Інгульця і Дністра на недосконалих зрошувальних системах. Перед початком Великої Вітчизняної війни посівна площа рису складала біля 2000 га. У роки війни всі рисові системи на території України були зруйновані і тільки у 1949 р. площа посіву рису досягла довоєнних розмірів: 1,7 тис га. У 1952 р. вона займала вже 2200 га. Однак побудовані на той час рисові системи були недосконалими. Все це призвело до того, що у 1960 р. посівні площі рису скоротились до 160 га [6]. Виробництво рису носило екстенсивний характер. Так характеризується перший етап розвитку рисосіяння в Україні.

За період 1951-1965 рр. в Україні були побудовані Краснознам'янська (63 тис. га) та Інгулецька (62,7 тис. га) зрошувальні сис-

теми (держава створювала сприятливі умови для сталого розвитку землеробства). У результаті здійснення довгострокової програми розвитку рисосіяння в країні були досягнуті значні успіхи. Зросли площі посіву рису, збільшилися його урожайність і валовий збір. Одночасно з ростом обсягу виробництва рису відбувалися помітні зміни у його розміщенні. Це пов'язане з особливостями другого етапу розвитку рисосіяння в Україні.

У 60–ті роки значний внесок у розробку прийомів вирощування рису внесли вчені Херсонського сільськогосподарського інституту. Очолив цей науковий напрямок доктор технічних наук, професор Д. Г. Шапошников.

У 1961 р. була побудована і здана в експлуатацію перша дослідно – виробнича рисова зрошувальна система в зоні Краснознам'янського каналу в радгоспі “Зоря комунізму” Скадовського району Херсонської області. У цей рік було зібрано з усієї площі посіву (232 га) в середньому по 53 ц/га [3].

Саме в нових районах темпи освоєння земель під рис були найбільш високими. Збільшенню виробництва рису тут сприяли розвиток землеробства, збільшення закупівельних цін на рис-сирець, інтенсивне будівництво нових зрошувальних систем.

У 1963 р. на зрошуваних землях Херсонської області середня урожайність рису складала 53,0 ц/га, у Ростовській області – 36,5 ц/га, у Краснодарському краї – 35,3 ц/га. У 1964 р. рис вирощували 32 господарства Південного Степу України на площі 5900 га, середній урожай становив 50,3 ц/га, а загальний обсяг зерна рису досягав 27 тис. т. У ці ж роки будується Північно – Кримський канал, збільшуються площі зрошуваних земель у Херсонській, Кримській, Одеській областях, де створюється потужна зона рисосіяння [4].

На початок 70-х років загальна площа рисових зрошувальних систем України складала 54,8 тис. га, в тому числі в Кримській області – 30,6 тис. га, Херсонській – 18,6 тис. га, Одеській – 5,6 тис. га. Площа під посівом рису становила 32,2 тис. га, а урожай – 51,2 ц/га. У цей же період, через відсутність власного досвіду проектування і будівництва рисових зрошувальних систем, виконання робіт в Україні проводилось на підставі технічних норм, розроблених і апробованих для умов Краснодарського краю. При цьому деякі технічні положення виявилися неприпустимими для України з її ґрунтово – кліматичними, геологічними та гідрогеологічними умовами [5]. Не було ураховано в повній мірі і районування території півдня України.

У 70–ті роки значний внесок у вирішенні проблем вирощування рису внесли вчені УкрНДІГіМу, УкрНДІЗЗу, Української науково-дослідної станції рису, Укрдніпроводгоспу, Херсонського, Одеського і Кримського сільськогосподарських інститутів, Вознесенської рисової дослідної станції.

Протягом 70-х років рисосіяння поступово переводиться на

більш високий спеціалізований технологічний рівень. На базі окремих спеціалізованих підприємств формується промислове насінництво рису [4].

У середині 70-х років основні площі під рисом зосереджуються в Кримській (20,8 тис. га), Херсонській (11,2 тис. га) та Одеській (7,0 тис. га) областях [2]. Проте всі рисові зрошувальні системи, які були побудовані протягом 60 – 70-х років, на початку 90-х років перестали відповідати сучасним техніко-економічним і природоохоронним вимогам. На значній території рисових зрошувальних систем сформувався несприятливий гідрогеологічний - меліоративний стан земель – більше 18,0 тис. га були підтоплені, мало місце повторне засолення ґрунтів. Багаторічне інтенсивне вирощування рису на значній території привело до збільшення засміченості полів, що також впливало на врожайність рису та супутніх сільськогосподарських культур. Намітилися тенденції до зниження врожайності і рентабельності виробництва рису. Екологічний стан зони рисосіяння різко погіршився у зв'язку з наявністю в скидних та дренажних водах пестицидів і їх складових у кількостях, що перевищують гранично-допустимі концентрації [5]. Це призвело до скорочення площ під рисом на півдні України. Виникла необхідність прийняття відповідних екологічних заходів. Сформувався концепція, згідно якої рисосіяння необхідно розвивати тільки шляхом удосконалення технологій виробництва рису і реконструкції існуючих зрошувальних систем з метою економії зрошувальної води, скорочення витрат пестицидів, повторного використання дренажно - скидних вод для зрошення рису та інших культур, без зниження досягнутого рівня урожайності [1]. Так закінчується другий етап розвитку рисосіяння в Україні.

На початку 80-х років (третій етап розвитку рисосіяння в Україні) виробництво зерна рису зростає за рахунок підвищення продуктивності посівів. У середньому за період 1981-1985 рр. в Україні урожайність рису становила 47,2 ц/га. При цьому ставиться завдання – досягти стійкого рівня врожайності культури до 52-53 ц/га. Третій етап розвитку рисосіяння в Україні пов'язаний з реконструкцією побудованих раніше рисових зрошувальних систем і рішенням задач істотного поліпшення екологічного стану як на рисових зрошувальних системах, так і в прибережній зоні Чорного моря. Акцент було зроблено на ведення зернового господарства (рисосіяння) на інтенсивній основі. У виробництво впроваджуються нові сорти інтенсивного типу – “Краснодарський 424”, “Спальчик”, “Малиш”, які відповідають ґрунтово – кліматичним умовам зони рисосіяння. Ці сорти мають потенціал продуктивності від 70 до 80 ц/га [4].

Проте реконструкція рисових зрошувальних систем (облицювання каналів, удосконалення гідротехнічних споруд, побудова закритої колекторно - дренажної мережі, перепланування поливних карт, удосконалення технологій вирощування рису, часткове викори-

стання дренажно - скидних вод для повторного зрошення) радикально не знизила екологічну напруженість у регіоні. Залишаються невирішеними такі проблеми: не виключена небезпека вторинного засолення ґрунтів; не вирішена проблема дефіциту зрошувальної води; не відпрацьований ефективний механізм платного водовикористання; відсутня утилізація дренажних вод; водна і вітрова ерозії приносять значний збиток; впроваджуються недосконалі технології хімічних методів захисту рослин; не виключені технічні скиди води у Чорне море [5]. Намітився інтенсивний курс, спрямований на жорстку екологізацію, і в той же час з розрахунком на отримання проектної урожайності екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

З початку 90-х років ХХ століття в економіці України стався перелом історичної ваги. Здобуття Україною державної незалежності, зміна політичного устрою, демократизація суспільства відкрили простір до формування ринкової економіки [8]. Перехід від економіки планового до економіки ринкового типу, відмова від планово – розподільчої системи не могли статися без втрат – Україні не вдалося обійти класичну схему економічних криз.

За період 1991 – 1994 рр. спостерігались несприятливі економічні умови для всього агропромислового комплексу України (порушення господарських зв'язків, зміна податково - цінової політики, зменшення надходжень матеріально - технічних ресурсів), які негативно вплинули на діяльність сільськогосподарських підприємств. Аграрна сфера України у 1991–1994 рр. працювала в умовах гострої економічної кризи (не вистачало паливо – мастильних матеріалів, мінеральних добрив, запасних частин). Все це не дозволяло виконувати сільськогосподарські роботи в оптимальні строки, зменшилося внесення мінеральних і органічних добрив, пестицидів.

Динаміка виробництва рису в Україні за період 1990 – 2000 рр. відображає головні тенденції розвитку рисосіяння на півдні України (табл. 1).

Аналіз сучасного стану розвитку галузі рисівництва в Україні показав, що за період 1990 - 2000 рр. посівна площа під культурою рис зменшилася з 28,1 до 25,0 тис. га, у тому числі в Автономній Республіці Крим - з 16,7 до 15,7 тис. га, в Одеській області - з 5,2 до 3,9 тис. га, в Херсонській - з 6,2 до 5,4 тис. га. Валовий збір рису за період 1990-2000 рр. в Україні також зменшився з 1413,4 до 1005,0 тис. ц, у тому числі в Автономній Республіці Крим - з 1035,4 до 695,5 тис. ц, в Одеській області - з 214,2 до 132,6 тис. ц. Основними економічними причинами спаду виробництва рису були підвищення цін на енергоносії, порушення господарських зв'язків, втрата ринків збуту, високий рівень інфляції.

Таблиця 1 – Виробництво рису в Україні за період 1990 – 2000 рр.

Роки	Україна						У тому числі					
	Україна			Автономна Республіка Крим			Одеська область			Херсонська область		
	Посівна площа, тис. га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис. ц	Посівна площа, тис. га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис. ц	Посівна площа, тис. га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис. ц	Посівна площа, тис. га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис. ц
1990	28,1	50,3	1413,4	16,7	62,0	1035,4	5,2	41,2	214,2	6,2	26,4	163,7
1991	23,1	52,5	1212,8	16,4	60,1	985,6	3,6	37,0	133,2	3,1	30,4	94,2
1992	24,3	45,8	1112,9	16,2	55,0	891,0	4,5	32,6	146,7	3,6	21,1	75,9
1993	23,4	35,4	828,4	15,7	39,0	612,0	4,5	34,6	155,7	3,2	18,6	59,5
1994	22,3	41,9	934,4	15,2	45,5	691,6	4,4	40,4	177,8	2,7	23,8	64,3
1995	22,0	41,6	915,2	15,1	45,4	685,5	4,4	36,9	162,4	2,5	27,2	68,0
1996	22,9	36,0	824,4	15,3	40,7	622,7	4,5	27,6	124,2	3,1	24,8	76,9
1997	22,3	29,5	657,9	15,5	32,3	500,6	3,1	30,8	95,5	3,7	16,6	61,4
1998	20,7	35,2	728,6	14,4	38,6	555,8	3,6	28,4	102,2	2,7	26,0	70,2
1999	21,8	29,8	649,6	15,1	28,8	434,9	3,7	31,0	114,7	3,0	33,0	99,0
2000	25,0	40,2	1005,0	15,7	44,3	695,5	3,9	34,0	132,6	5,4	32,6	176,0
Середнє	23,3	39,8	927,3	15,6	44,7	697,3	4,1	34,0	139,4	3,6	25,1	90,4

Слід зазначити, що, починаючи з 1999 р., спостерігається поступове підвищення посівних площ під сільськогосподарською культурою рис, зростання обсягів виробництва рису в Україні, наближення обсягів та структури виробництва до докризового рівня.

Аналіз основних результатів процесу виробництва рису дозволяє стверджувати, що в галузі спостерігаються позитивні зрушення. Метою відродження галузі повинно бути не просто поновлення обсягів виробництва до докризового рівня, а наближення обсягів і структури виробництва до потреб суспільства на основі оптимального використання ресурсів. Одна з головних проблем структурної перебудови галузі – реструктуризація виробництва, оптимізація використання її виробничого потенціалу.

На сьогодні в Україні виробництвом рису займаються в Одеській, Херсонській областях та в Автономній Республіці Крим. Провідне місце у рисосіянні займає Автономна Республіка Крим (табл. 1). За період 1990 – 2000 рр. середня урожайність рису в Автономній Республіці Крим становила 44,7 ц/га. Максимальна посівна площа під культурою рис за цей же період становила 16,7 тис. га. Максимальна урожайність одержана у 1990 р. – 62,0 ц/га, однак в 1997 і 1999 рр. спостерігався спад урожайності рису відповідно до 32,3 і 28,8 ц/га (табл. 1).

Менші урожаї рису збирали в Одеській і Херсонській областях. За період 1990 – 2000 рр. середня урожайність рису в Одеській області становила 34,0 ц/га. Максимальна посівна площа під культурою рис за цей же період становила 5,2 тис. га. Максимальна урожайність одержана у 1990 р. – 41,2 ц/га, однак в 1996 і 1998 рр. спостерігався спад урожайності рису відповідно до 27,6 і 28,4 ц/га (табл. 1).

За період 1990-2000 рр. середня урожайність рису в Херсонській області становила 25,1 ц/га. Максимальна посівна площа під культурою рис за цей же період становила 6,2 тис. га. Максимальна урожайність одержана у 1999 р. – 33,0 ц/га, однак в 1993 і 1997 рр. спостерігався спад урожайності рису відповідно до 18,6 і 16,6 ц/га (табл. 1).

Отже, за роки незалежності України простежуються два періоди трансформації її економіки. Перший – 1991-1994 рр. – період лібералізації та спаду виробництва. На цьому етапі проявилися наслідки як позитивного впливу лібералізації (початок роздержавлення, приватизації, свобода підприємництва, торгівлі, в тому числі зовнішньої), так і негативного (зростання інфляції, безробіття, зниження рівня доходів населення, спад виробництва, соціальний занепад). Другий - 1995-1998 рр. – період активної протидії кризовим процесам і стримування спаду в економіці, за який було здійснено основні організаційно – економічні заходи з формування ринкової інфраструктури. Завдяки цьому на другому етапі було досягнуто скорочення інфляції, макроекономічної стабілізації, зупинено спад виробництва.

Виявлені тенденції, характерні і для аграрного сектора економіки України.

З подоланням кризових явищ, стабілізацією та нарощуванням виробництва, впровадженням високоефективних ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур зв'язується початок сталого розвитку зернового господарства, в тому числі і галузі рисівництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Агроэкологическая обстановка и перспективы развития рисосеяния на юге Украины / Кольцов А.В., Титков А.А., Сычевский М.Е. и др. – Симферополь: Красноперекопская межрайонная типография, 1994. – 226 с.
2. Аниканова З.Ф., Тарасова Л.Е. Рис: сорт, урожай, качество. – М.: Колос, 1979. – 111 с.
3. Бугай С.М. Растениеводство.- К.: Гос. изд-во с.-х. лит. УССР, 1963. – 519 с.
4. Ванцовський А.А. Екологічне обґрунтування та технологічне удосконалення вирощування рису на насіння в умовах півдня України: Дис... канд. с. – х. наук: 06.01.09. – Херсон, 1998. – 128 с.
5. Грановская Л.Н. Эколого – мелиоративная эффективность закрытой чековой оросительной системы в условиях Краснознаменского орошаемого массива: Дис... канд. с.-х. наук: 06.00.02. – Херсон, 1996. – 235 с.
6. Грищенко Ю.М. Основи еколого - мелиоративного моніторингу рисових полів. - К. - Рівне: Знання, 1996. - 112 с.
7. Лобас М.Г. Развитие зернового хозяйства Украины. – К.: Агроінком, 1997. – 447 с.
8. Україна за роки незалежності. – 2-е видання, переробл., допов. та розшир. – К.: Нора – прінт, 1999. – 280 с.
9. Ушкаренко В.О. Зрошуване землеробство. – К.: Урожай, 1994. – 326с.

УДК 633. 11. 631. 527. 633 .18

**УРОЖАЙНІ ТА ПОСІВНІ ЯКОСТІ НАСІННЯ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ
ЗАЛЕЖНО ВІД СТРОКІВ ТА НОРМ ВИСІВУ**

Н.М.ШАПОРИНСЬКА – аспірант Херсонського ДАУ

Для вивчення впливу норм висіву 3,0; 5,0; 7,0 млн. схожих насінин на гектар при посіві 15 і 25 вересня, 5 і 10 жовтня на урожайні та посівні якості насіння використовувались сорти пшениці м'якої – Альбатрос одеський, Одеська 162, Херсонська остиста, Херсонська безоста, Юна і пшениці твердої – Айсберг одеський і Дніпряна. Досліди проводились в умовах зрошення і богари. (Науковий керівник д.б.н., професор Орлюк А.П.)

Результати досліджень (за 2000-2002р-р) свідчать, що в умовах зрошення за сівби 15 вересня з нормами 3,0 та 5,0 млн. схожих насінин на гектар сорти формують практично однаковий урожай (53,6-54,2 ц/га). Збільшення норми посіву до 7,0 млн/га зумовило деяке підвищення урожайності у сортів м'якої пшениці – Одеська162 і Херсонська